

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
К. Д. УШИНСЬКОГО»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра історії України

АНДРІЙ КРАСНОЖОН

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ДИСЦИПЛІНИ

«Історія Одещини»

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)**

Одеса 2023

УДК 94(477.74) 7)

Рецензенти:

Вера Солодова – кандидат історичних наук, директор Одеського історико-краєзнавчого музею;

Олег Савельєв – кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАНУ.

Затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», протокол № 3 від 28.09.2023 р.

Красножон А. В. «Історія Одещини»: методичні рекомендації. Одеса, 2023. 36 с.

Навчальна дисципліна «Історія Одещини» направлена на ознайомлення студентів спеціальності 014 Середня освіта «Історія» з основними подіями та рисами розвитку історії міста Одеси та області в межах південно-західної України з найдавніших часів і до початку ХХ ст. Ключові слова: «Одещина», «географічний детермінізм», «південно-західна Україна», «антична археологія», «середньовічна фортифікація», «історія кочових спільнот», «італійська колонізація».

Методичні рекомендації призначені для здобувачів другого (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія). Наведено тематику й тезисне викладання лекційного курсу, план практичних занять, завдання для самостійної роботи та виконання ІНДЗ, тестові завдання, список рекомендованих джерел та літератури.

ЗМІСТ

Вступ	4
Опис навчальної дисципліни	6
Навчально-тематичний план дисципліни	10
Зміст навчальної дисципліни	11
Теми лекційних занять	11
Теми практичних занять	13
Технологічна карта підготовки до практичних занять	14
Самостійна робота	20
Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ)	21
Тестові завдання	23
Питання для підсумкового контролю	30
Рекомендовані джерела інформації	33

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія Одещини» націлена на ознайомлення студентів спеціальності 014 Середня освіта «Історія» з основними подіями та рисами розвитку історичного розвитку м. Одеси та області, з найдавніших часів до початку ХХ ст. Вона є складовою частиною суспільно-гуманітарної підготовки спеціалістів. Курс читається як складова частина спеціальної підготовки вчителя історії історико-філологічного факультету.

Навчальна дисципліна розрахована на 20 годин лекцій, 30 годин практичних занять, 70 годин самостійної роботи (стаціонар); на 4 годин лекцій, 8 годин практичних занять, 108 годин самостійної роботи (заочна форма навчання).

Основою курсу є історія земель сучасного південного заходу України, матеріальна і духовна культура народів, що мешкали в цьому регіоні та проживають дотепер. В розглядаються етнополітичні та культурно-історичні процеси, які мали місце в історії Південного Заходу України у період давньої історії, середньовіччя та Новітнього часу. Географія регіону, що розглядається, охоплює терени від устя Південного Бугу до дельти Дуная. На сучасному етапі розвитку української історичної науки все більше уваги приділяється так званій «локальній історії», яку можна протиставити давній радянській дисципліні «краєзнавство». Локальна історія ставить за мету дослідження окремого регіону, відокремленого певними географічними межами. Розгляд особливостей етно-соціального, військово-політичного розвитку саме в регіональному масштабі важно назвати вузьконаправленим «дрібним тематичним напрямком», як краєзнавство свого часу протиставлялося «великій» історичній науці. Локальна історія має більш прискіпливий погляд на ті ж самі історичні проблеми, але з великим наближенням. Глобальні соціальні та культурні процеси, які розпочалися в Північно-Західному Причорномор'ї з кінця епохи неоліту призвели до радикальних змін в історії цього регіону. На рідних етапах цей регіон був інтегрований в події світового рівня, як то: велика давньогрецька колонізація, скіфо-персидська війна, італійська середньовічна колонізація, османське завоювання краю, економічний бум Одеси

першої половини XIX століття тощо. У зазначений період вагомим значення набували процеси колонізації регіону українським населенням з Середньої Наддніпрянщини та участь козацьких загонів у відвоюванні теренів Одещини у Османській імперії в другій половині XVIII ст.

Концептуально зазначений курс має тісні зв'язки з іншими навчальними дисциплінами, зокрема: «Історія української культури», «Ранньомодерна історія України», «Археологія» тощо, що свідчить про міждисциплінарний підхід.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Статус дисципліни: Вибіркова	
Змістових модулів – 2	Освітньо-професійні програма : Середня освіта (Історія)	Рік підготовки:	
Індивідуальне навчально-дослідне завдання – доповідь		3-й	3-й
Загальна кількість годин - 120		Семестр	
		5-й	5-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 4	Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)	20 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	8 год.
		Лабораторні	
	0 год.	0 год.	
	Самостійна робота		
	60 год.	98	
	Індивідуальні завдання:		
10 год.	10 год.		
	Вид контролю: залік		
	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)		

Мета навчальної дисципліни – надати студентам уявлення про історію Одещини за конкретними письмовими і речовими джерелами, сформувати їх загальнокультурний та історичний світогляд, навчити бачити явища і процеси регіональної історії в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, засвоїти духовну спадщину культури свого краю. Метою курсу є також прищеплення студентам почуття причетності до історичного процесу і його особливостям на південному заході України і в українській Одесі, виховання органічного історичного сприйняття ідеї патріотизму і вивчення історичного контексту поняття «локальної історії». Історія Одещини розглядається як найважливіший компонент культурно-історичного мислення через залученість регіону до глобальних історичних процесів, що мали тут місце протягом чотирьох тисяч років.

Очікувані результати вивчення дисципліни знати:

- Історико-географічні характеристики Одещини.
- Динаміку колонізаційних процесів в регіоні від часів античності до Нового часу в діахронічному погляді.
- Основні та актуальні проблеми тематики даного курсу;
- Важливі дати та події пов'язані з політичною, соціально-економічною та культурною історією Одещини зазначеного періоду;
- найвидатніші персоналії, які визначали хід історичних подій на Одещині протягом останніх тисячоліть;
- закономірності історичного процесу на землях Південно-Західної України;
- місце і роль Одещини в контексті європейської та світової історії та культури;
- необхідний комплекс джерел та історіографічний доробок до курсу.

Вміти:

- аналізувати важливі суспільно-політичні та соціально-економічні явища минулого Одеського регіону;
- використовувати отримані в галузі історії Одещини знання для вирішення методико-виховних завдань та вивчення проблем давньої та

середньовічної історії Південно-Західної України.

- займатися просвітницькою діяльністю, брати участь у дискусіях на суспільно-політичні теми;
- застосовувати набуті знання з історії Одещини у виробничій, соціальній, повсякденній діяльності;
- орієнтуватися в розмаїтті суспільно-політичного життя, визначати в ньому своє місце;
- аналізувати причини конфліктів регіонального типу, знаходити варіанти їх розв'язання, будувати систему профілактики на суспільно-політичному та громадському рівні.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль I. Давній період історії Одещини												
Тема 1. Поняття про краєзнавство як регіональну історію.	10	2	2			6	10					9
Тема 2. Одещина в Кам'яну добу (палеоліт, мезоліт і неоліт).	10	2	2			6	10	1	1			9
Тема 3. Терени Одещини в добу енеоліту та бронзи	10	2	4			4	10					9
Тема 4. Киммерійці, скифи, сармати в Причорномор'ї, їхні історичні долі.	10	4	2			4	10	1	1			9
Тема 5. Давньогрецькі колонії сучасної Одещини	10	2	4			4	10		1			8
Разом за змістовим модулем I	50	12	14			24	50	2	3			44
Змістовий модуль II. Середньовічний та новий період історії Одещини												
Тема 6. Раннє середньовіччя на Одещині та джерела з історії епохи.	15	2	2			11	15					14
Тема 7. Землі Одещини в період Золотої Орди.	15	2	2			11	15	1	1			13
Тема 8. Турецький Хаджибей та поява Одеси. Розвиток Одеси в першій половині XIX ст.	15	2	6			7	15		2			14
Тема 9. Соціально-економічний розвиток Одеси та краю середини XIX – на початку XX ст.	15	2	6			7	15	1	2			13
Разом за змістовим модулем II	60	8	16			36	60	2	5			54
ІНДЗ	10					10	10				10	

Усього годин	120	20	30		10	60	120	4	8		10	98
--------------	-----	----	----	--	----	----	-----	---	---	--	----	----

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I. Давній період історії Одещини

Тема 1. Поняття про краєзнавство як регіональну історію. Об'єкт та предмет досліджень локальної історії. Теорія «генераторів народів» та поняття «географічного детермінізму» стосовно до регіону Північно-Західного Причорномор'я. Опис географічних особливостей Північно-Західного Причорномор'я. Клімат та зміна ландшафтів. Аридизація клімату, формування сучасних ландшафтних характеристик регіону.

Тема 2. Одещина в Кам'яну добу (палеоліт, мезоліт і неоліт). Пам'ятки доби кам'яного віку на теренах Північно-Західного Причорномор'я. печера Іл'їнка, Мірне, знахідки в печерах с. Нерубайське. Діяльність та розкопки А. Нормана. Печера «Заповідна» та її дослідження. Формування напрямів міграцій, переправи. Неолітичні пам'ятки: Маяки, Картал, Кошари.

Тема 3. Терени Одещини в добу енеоліту та бронзи. Трипільська, усатівська, ямна, катакомбна культури. Курганне краєзнавство. Пам'ятки доби енеоліту і бронзи: Орловка-Новосельське. Трипільська культура на прикладі пам'яток в Кошарах, Маяках. Усатівська культура, поява перших курганів. Розкопки та дослідження пам'яток катакомбної культури, курганна археологія Подунав'я.

Тема 4. Кімерійці, скифи, сармати в Причорномор'ї, їхні історичні долі. Поява перших вершників на теренах краю. Кімерійська проблема. Характеристика скифів, їх пам'ятки матеріальної культури. Геродот о скифах. Поход царя Дарія проти скифів (можливі маршрути). Сармати в регіоні: поява, особливості матеріальної культури, історична доля. Пам'ятки гетів та фракійців.

Тема 5. Давньогрецькі колонії сучасної Одещини. Поява давніх греків в Північно-Західному Причорномор'ї. Схема колонізації. Перші міста-республіки. Торговельні зв'язки. Пам'ятки на о. Зміїний, Ніконій, Тіра. Ольвійсько-Істрійська

війна. Криза античних міст III ст. до н.е. Античне місто на теренах сучасної Одеси. Римське володарювання на теренах регіону: Тіра, Залізна Гора.

Змістовий модуль II. Середньовічний та новий період історії Одещини

Тема 6. Раннє середньовіччя на Одещині та джерела з історії епохи. Велике переселення народів та історія Північно-Західного Причорномор'я. Гуни, готи, слов'яни. Кочовики другої хвилі: торки, печенегі, половці, монголи. Золота Орда на теренах регіону. Італійська колонізація Північно-Західного Причорномор'я. Заснування міст: Кілія, Білгород. Молдавія та Литва – особливості політичної та економічної історії регіону.

Тема 7. Землі Одещини в період Золотої Орди. Османське завоювання Північно-Західного Причорномор'я. Заснування Кримсько-татарського ханства. Ногайці. Турецькі фортеці-міста, схема османської колонізації регіону. Русько-турецькі війни XVIII ст.

Тема 8. Турецький Хаджибей та поява Одеси. Розвиток Одеси в першій половині XIX ст. Кучук-Кайнаджирський, Яський мирні договори, як етапи колонізації Росією Північно-Західного Причорномор'я. Схема російської колонізації регіону, заснування міст. Й. Дерibas та взяття Хаджибею у 1789 р. Проект «Заснування» Одеси, перші етапи розвитку міста (доба від Рішель'є до Воронцова).

Тема 9. Соціально-економічний розвиток Одеси та краю середини XIX – на початку XX ст. Одеса за часів Кримській війні 1854-56 рр.: бомбардування міста 10 квітня 1854 р. Реформа міського самоврядування на прикладі Одеси. Правління Строганова, Коцебу, Новосельського, Маразлі. Перші єврейські погроми в Одесі (1770-1780-ті рр.). Економічна та соціальна ситуація в місті в другій половині XIX ст. Одеські катакомби, як промислове та соціально-міфологічне явище. Одеса за часів революції 1905 р. Події Громадянської війни на теренах Одеси. Антирадянське повстання в німецьких колоніях. Встановлення радянської влади в Одесі. «Ренесанс» одеської культури 1920 рр. (Бабель, Ільф і Петров,

Багрицькій, Олеша). Одеса в період між двома війнами. Період НЄПу. Одеса в Другій світовій війні: оборона міста 1941 р., румунська окупація 1941-1944 р.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ теми	Назва теми Форма заняття	Кількість годин	
1	<i>Семінар</i> «Географічний детермінізм для історії Одещини»	2	1
2	<i>Семінар</i> «Кам'яна доба на теренах Північно-Західного Причорномор'я»	2	
3	<i>Круглий стіл</i> «Енеоліт на теренах сучасної Одеської області»	4	1
4	<i>Семінар</i> «Номади ранньої залізної доби в пам'ятках археології Одещини»	2	
5	<i>Круглий стіл</i> «Давньогрецька колонізація Дунай-Дністровського межиріччя»	4	1
6	<i>Семінар</i> «Землі Одещини під час Великого переселення народів»	2	1
7	<i>Дискусія</i> «Золота Орда на теренах Північно-Західного Причорномор'я: соціально-політична історія»	2	
8	<i>Семінар</i> «Османське завоювання регіону. Походи Мехмеда Фатіха та Баязеда II»	2	1
9	<i>Дискусія</i> «Одещина в російсько-турецьких війнах XVIII ст.»	2	
10	<i>Семінар</i> «Етапи російської експансії в регіоні. Урбанізація. Зміна міського населення»	2	1
11	<i>Семінар</i> «Одеська архітектура другої пол. XIX ст.»	2	1
12	<i>Круглий стіл</i> «Феномен урбаністичного дива Одеси»	2	
13	<i>Дискусія</i> «Одеса, як місто неіснуючого космополітизму»	2	1
Разом		30	8

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема	Форма організації на занятті	Обов'язкове практичне завдання	Термін виконання
<p><i>Семінар</i> «Географічний детермінізм для історії Одещини»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Проаналізуйте витoki концепції географічного детермінізму.</p> <p>2. Дослідіть процес впливу географії на розвиток історичних події на прикладі Одещини.</p> <p>3. Розкрийте суть специфіки географічної структури регіону.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Проаналізуйте термінологічну різницю між геодетермінізмом та геополітикою.</p> <p>2. Визначте роль українських вчених у становленні концепції геодетермінізму в історії.</p> <p>3. Розкрийте роль топографії місцевості у колонізаційних процесах</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>
<p><i>Семінар</i> «Кам'яна доба на теренах Північно-Західного Причорномор'я»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Визначте особливості господарства первісного ладу.</p> <p>2. З'ясуйте специфіку демографічного розвитку первісної людини.</p> <p>3. Проаналізуйте особливості заселення первісною людиною теренів Одещини.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Проаналізуйте особливості полювання первісних мешканців Одещини за матеріалами археологічних розкопок.</p> <p>2. Опишіть особливості вірувань первісної людини.</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>

<p><i>Круглий стіл</i> «Енеоліт на теренах сучасної Одеської області»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проаналізуйте економічний потенціал від доместикації тварин та злаків. 2. Дайте оцінку демографії Одещини за часів існування пізнього варіанту трипільської культури (Усатівська). 3. Дослідіть особливості та проблеми керамічного виробництва енеолітичного населення Одещини. 	<p><i>Завдання:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дослідіть роль агроцивілізацій Анатолійського півострова та Близького Сходу у заселенні Південно-Західного Причорномор'я. <p>Результати роботи доповісти на практичному занятті.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Визначте причини зникнення енеолітичного землеробського населення Одещини. 	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>
<p><i>Семінар</i> «Номади ранньої залізної доби в пам'ятках археології Одещини»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дослідіть закономірності та особливості появи номадів на теренах Одещини. 2. Розгляньте роль річкових переправ регіону у міграційних процесах ранньої залізної доби. 3. З'ясуйте головні напрямки 	<p><i>Завдання:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проаналізуйте розвиток металургії у залізну добу. <p>Результати роботи доповісти на практичному занятті.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Сформулюйте особливості розвитку культури зазначеної епохи. 	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>

	<p>колонізаційних процесів в регіоні.</p> <p>4. Проаналізуйте характер контактів та конфліктів перших номадів та окільного населення на теренах краю.</p>		
<p><i>Круглий стіл «Давньогрецька колонізація Дунай-Дністровського межиріччя»</i></p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Визначте особливості колонізаційних процесів елінів на теренах сучасної Одещини.</p> <p>2. Дослідіть економічні причини грецької колонізації регіону.</p> <p>3. Дайте характеристику торгівельним контактам з метрополіями мешканців давньогрецьких колоній регіону.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Розгляньте передумови виникнення храмового святилища на о. Зміїний (Лєвке).</p>	<p>На практичному занятті</p>
<p><i>Семінар «Землі Одещини під час Великого переселення народів»</i></p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Проаналізуйте передумови великих міграційних процесів на теренах Східної Європи</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Проаналізуйте особливості кочового господарства номадів. Результати роботи доповісти на практичному занятті.</p>	<p>До практичного заняття</p>

	<p>на початку ери Середньовіччя.</p> <p>2. Дослідіть головні риси готських походів на Балкани через терени сучасної Одещини.</p> <p>3. Дайте характеристику групам племен що пересувались Великим Степом.</p>	<p>2. Розгляньте зміни соціального складу населення Одещини внаслідок міграційних процесів раннього Середньовіччя.</p>	<p>На практичному занятті</p>
<p><i>Дискусія «Золота Орда на теренах Північно-Західного Причорномор'я: соціально-політична історія»</i></p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Проаналізуйте що з точки зору джерел та історіографії розуміється під поняттям ординське населення.</p> <p>2. Перерахуйте та надайте характеристику раннім ординським містам у Північно-Західному Причорномор'ї.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Опишіть в загальних рисах соціально-політичний устрій Золотої Орди.</p> <p>2. Сформулюйте ступінь впливу ординської навали на розвиток державності князівств та держав XIII-XIV ст., що розташовувались на теренах сучасної України.</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>
<p><i>Семінар «Османське завоювання регіону. Походи Мехмеда Фатіха та Баязеда II»</i></p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Проаналізуйте значення Османської імперії в історії сучасної Одещини.</p> <p>2. Дайте характеристику виникненню та культурно-освітній</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Розгляньте розвиток руху дєрвішів в південно-західній Україні та його наслідки. Результати роботи доповісти на практичному занятті</p>	<p>На практичному занятті</p>

	<p>діяльності перших вакуфів в нижньому Подунав'ї.</p> <p>3. Дослідіть особливості облоги та здачі туркам міста та порту Білгород на Дністрі.</p>		
<p>Дискусія «Одещина в російсько-турецьких війнах XVIII ст.»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.</i></p> <p>1. Розгляньте діяльність російської армії Румянцева під час війни 1768-74 рр.</p> <p>2. Визначте причини російсько-турецьких війн другої половини XVIII ст.</p> <p>3. Проаналізуйте процес утворення та діяльність Чорноморського казачого війська.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Дайте порівняльну характеристику двом російсько-турецьким війнам катеринінської доби.</p> <p>2. Дослідіть діяльність отамана Головатого під час війни 1788-91 рр.</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>
<p>Семінар «Етапи російської експансії в регіоні. Урбанізація. Зміна міського населення»</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.</i></p> <p>1. Проаналізуйте особливості урбаністичної політики Імперії на південному заході України.</p> <p>2. Дайте оцінку внутрішньо політичній ситуації на Одещині.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Визначте особливості адміністративно-політичного устрою земель південного заходу України.</p> <p>2. З'ясуйте причини через які саме Одеса стала головним торгівельним портом на півдні України та позбулася своєї</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>

	3. Проаналізуйте історичні витoki сучасної етнічної мапи Одещини.	первинної функції військового пункту ВМС.	
<i>Семінар «Одеська архітектура другої пол. XIX ст.»</i>	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.</i> 1. Проаналізуйте особливості формування своєрідного архітектурного вигляду Одеси зазначеного періоду. 2. Дайте оцінку стилям та напрямкам в одеській архітектурі. 3. Дайте оцінку архітектурним школам, які працювали в Одесі в зазначений період.	<i>Завдання:</i> 1. Визначте особливості реформи міського самоврядування на прикладі Одеси другої половини XIX ст. 2. З'ясуйте етнічну відмінність населення Одеси в середині та наприкінці XIX ст.	До практичного заняття На практичному занятті
<i>Круглий стіл «Феномен урбаністичного дива Одеси»</i>	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.</i> 1. Дайте оцінку т.зв. феномену одеського космополітизму. 2. Проаналізуйте причини небувалого урбаністичного розвитку Одеси протягом XIX ст. 3. Дослідіть утворення та діяльність українських громад та суспільних	<i>Завдання:</i> 1. Обґрунтуйте свій погляд на концепцію про «заснування Одеси». Якої версії притримуєтесь саме Ви? 2. Надайте характеристику науково-історичній та археологічній школі, що мала розвиток в Одесі XIX – початку XX ст.	До практичного заняття На практичному занятті

	організацій в Одесі XIX – початку XX ст.		
Дискусія «Одеса, як місто неіснуючого космополітизму»	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком. 1. Як ви оцінюєте твердження щодо космополітичного духу Одеси? В чому недоліки такої оцінки або переваги?	Завдання: 1. Проаналізуйте причини виникнення так званого «одеського міфу».	На практичному занятті

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин денна	Кількість годин заочна	Форми контролю
1	Історія розвитку дисципліни «Історія Одещини»: від початку ХХ ст.- до початку ХХІ ст.	6	9	Індивідуальна, групова співбесіда усне опитування, перевірка практичних завдань, екзамен
2	Пам'ятки кам'яної доби на теренах Південно-Західної України, їх стисла характеристика та історія дослідження.	6	9	
3	Пам'ятки ранньозалізної доби на теренах Південно-Західної України, їх стисла характеристика та історія дослідження.	4	9	
4	Причини та наслідки колонізаційних процесів Півдня України в добу раннього заліза.	4	9	
5	Причини занепаду давньогрецьких колоній на теренах сучасної Одещини.	4	8	
6	Велике переселення народів раннього середньовіччя у відображенні археологічних та документальних джерел.	11	14	
7	Розвиток османських міст на теренах сучасної Одещини у ХV – початку ХІХ ст.	11	13	
8	Урбанізація теренів Одещини за часів Османської імперії	7	14	
9	Феномен «одеського міфу»: історичне підґрунтя	7	13	
Разом		60	98	

Самостійна робота здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти є важливою формою для опанування зазначеного курсу. Вона передбачає вивчення студентами рекомендованої та додаткової літератури, ознайомлення з джерелами та підготовку конспектів у процесі підготовки до лекцій та семінарських занять. Це дає можливість не лише більш повно усвідомити запропонований лекційний матеріал, а й взяти участь у його обговоренні та можливій дискусії стосовно

відповідної теми.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ)

Вагомою складовою самостійної роботи є виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ), яке сприяє креативному вивченню навчальної програми та подальшому формуванню в студентів наукових методів дослідження. Форму ІНДЗ студенту рекомендується обирати у відповідності до власних наукових інтересів, узгодивши її з викладачем. Цей вид роботи є самостійним дослідженням на основі ґрунтовного вивчення джерел і літератури з обраної теми, опрацюванням методичних матеріалів, різноманітних історичних довідників та використання інформації, отриманої під час лекцій. Виконання ІНДЗ сприяє формуванню елементів відповідних компетентностей, тож студент має його якісно підготувати і подати у вигляді доповіді чи презентації.

Орієнтовні теми доповідей (за вибором)

№ з/п	Тематика (за вибором)	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Ознайомитися з головними археологічними пам'ятками античної та середньовічної цивілізації на теренах Північно-Західного Причорномор'я.		
2	Дослідити характер давньогрецької, італійської середньовічної, османської та російської колонізації в регіоні.		
3	Вивчити хід русько-турецьких війн XVIII ст.		
4	Ознайомитися з головними причинами заснування Одеси.		
5	Розібрати основні етапи розвитку Одеси в першій половині XIX ст.		
6	Аридизація клімату, формування сучасних ландшафтних характеристик регіону.		
7	Діяльність та розкопки проф. А. Нормана.		
8	Одеські катакомби: походження та історія експлуатації.		
9	Усатівська культура, поява перших курганів.		

10	Кімерійська проблема.		
11	Пам'ятки сарматської археології Одеського регіону.		
12	Давньогрецька колонізація Півдня сучасної України та Одеського регіону.		
13	Італійська колонізація Північно-Західного Причорномор'я.		
14	Османське завоювання Північно-Західного Причорномор'я.		
15	Проблема «Заснування» Одеси» та перші етапи розвитку міста (доба від Рішель'є до Воронцова).		
16	Розбудова міст Південної України.		
17	Одеське порто-франко та його роль у розвитку південноукраїнського регіону.		
18	Культурний феномен Одеси ХІХ ст.		
19	Заснування та діяльність «Просвіти» в Одесі.		
20	Проблема охорони пам'яток на Одещині: актуальні питання.		
	Разом	10	10

ПРИ ВИКОНАННІ ІНДЗ ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ, НЕДОПУСКАТИ АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст.69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Офіційно прийнята дата заснування Одеси:

1. 27 травня 1794 р
2. 22 серпня 1794 р.
3. 10 квітня 1944 р.

2. Як називається археологічна культура епохи бронзи, що була відкрита під Одесою:

1. Трипільська
2. Бородинська
3. Усатівська

3. Два античних міста на берегах Дністровського лиману називалися:

1. Гераклея таПантикапей.
2. Борисфен та Ольвія.
3. Тіра та Ніконій.

4. Камр-ал-Кум перекладається з тюркської як:

1. Вороже подвір'я
2. Каштанові піски
3. Стоянка для відпочинку

5. Назвою античного поселення на теренах сучасної Одеси була:

1. Скопели
2. Гавань Істріан
3. Одесос

6. Птиця «грицяя» це:

1. Назва невідомої раніше палео-птиці, названої на честь Т.Грицяя.
2. Назва вигадана.
3. Назва породи голубів, виведеної відомим одеським орнітологом

А.В.Грицаєм.

7. Заснування турками фортеці Єні-Дун'я на місці сучасної Одеси відбулося у:

1. 1578 р.

2. 1791 р.

3. 1765 р.

8. Якій з молдавських господарів вперше проголосив свою владу від Карпат до Чорного моря.

1. Роман II у 1392 р.

2. Олександр Добрий у 1408 р.

3. Стефан I у 1399 р.

9. Підземний палеонтологічний заповідник «Печера Заповідна» знаходиться:

1. У селі Орловка Ренійського району

2. у Біляєвському районі

3. на Молдованці в Одесі

10. Розробник проекту Великої Одеської фортеці був:

1. А. В. Суворов.

2. Ф. Деволан.

3. П. Зубов.

10. Кара-Деніз з турецької означає:

1. Великий бог

2. Чорне море

3. Біла річка

11. Знайдіть зайве слово:

1. Фідонісі

2. Змеїний

3. Левке

4. Березань

12. У творі якого імператора згадується місто Білгород на Дністрі під назвою «Аспрон»

1. Василій III

2. Юстиніан

3. Константин Багрянородний

13. Якій з одеських міських голів помер над тарілкою з червоною ікрою:

1. Н. А. Новосельський.
2. Г. Маразлі.
3. А. Казначеев.

14. Згідно з яким трактатом генуезці спромоглися дістатися берегів

Чорного моря

1. Кінбурнським.
2. Німфейським.
3. Фанагорійським.

15. Хто є автором періпла, в якому згадується апойкія Гавань Істріан:

1. Псевдо Скімн.
2. Аріан.
3. Ібн-Фадлан.

16. «Овідове озеро» - це середньовічна назва:

1. Дністровського лиману.
2. Кагарлицького озера.
3. Озера Ялпуг.

17. Дарій ходив в похід проти:

1. кімерійців
2. скифів
3. сарматів

18. Зона «Порто-Франко» в Одесі появилася за часів правління:

1. Рішел'є
2. Ланжерона
3. Воронцова

19. Хутори Нерубайське та Усатове були засновані:

1. Козаками, що пішли з Січи під турка після подій 1775 р.
2. Гаджибейськими биндюжниками, після заступання Одеси.
3. Чумаками з Поділля, що осталися на приєднаних землях після 1791 р.

20. На постаменті пам'ятника Катерині II в Одесі стоять фігури:

1. Дерібаса, Деволана, Мордвінова, Потьомкіна
2. Потьомкіна, Дерібаса, Зубова, Мордвінова.
3. Деволана, Дерібаса, Зубова, Потьомкіна.

21. Назвою античного поселення на теренах сучасної Одеси була:

1. Скопели
2. Гавань Істріан
3. Одесос

22. «Геродотом Новоросійського краю» називали:

1. А. Скальковського.
2. Н. Мурзакевича.
3. К. Бруна.

22. Цар Дарій пійшов у похід на скіфів у:

1. 512 чи 514 р. до н.е.
2. 480 чи 482 р. до н.е.
3. Такого походу не було.

23. Джинестра це:

1. столиця першої італійської республіки в Північно-Західному Причорномор'ї
2. італійська середньовічна факторія на місці сучасної Одеси
3. селище на Нижньому Дністрі

24. Фортецю «Нова Кілія» побудував:

1. Молдавський господар Стефан III у 1479 р.
2. Темник Ногай у 1300 р.
3. Генуезський консул Теодорка де Телиха у 1486 р.

25. Грецьке слово: «Параталасія» означає... і застосовувалось до територій...:

1. «Помор'є», до Дунай-Дністровського межиріччя.
2. «Кут», до Нижнього Подністров'я.
3. «Низ», до Північно-Західного Причорномор'я.

26. Пам'ятник Дюку де-Рішел'є в Одесі встановили у:

1. 1828 р.
2. 1824 р.
3. 1854 р.

27. У середині I ст. до н.с. антична Тіра потерпала від:

1. Гетського розгрому Бурбисти.
2. Гунського розгрому Атили.
3. Готського розгрому Германариха.

28. Знайдіть зайве слово:

1. Фідонісі
2. Змеїний
3. Левке
4. Березань

29. Поблизу устя Дунаю, в битві з Філіпом II, загинув скіфський цар:

1. Атей.
2. Анахарсіс.
3. Скіл.

30. Слово «Буджак» з тюркської перекладається як:

1. Кут
2. Тупик
2. Прохід

30. Згідно з яким трактатом генуезці спромоглися дістатися берегів

Чорного моря

1. Кінбурнським
2. Німфейським
3. Фанагорійським

31. Одеські катакомби прокладені з метою:

1. видобутку будівельного каміння
2. переховування населення

3. транспортування контрабанди через лінію «порто-франко».

32. Як називалася турецькою р. Дністер:

1. Турла
2. Тирас
3. Данастр.

33. Античні міста на берегах Дністровського лиману називалися:

1. Гераклея таПантикапей
2. Борисфен та Ольвія
3. Тіра та Ніконій

34. Найдавніша знахідка колеса пов'язана з:

1. Трипільською культурою.
2. Ямною культурою.
3. Гетською культурою.

35. Чи був Александр Македонський на теренах сучасної Одещини:

1. Так, був у 335 р. в районі Карталу.
2. Так, був у 331 р. в районі Пантикапею.
3. Ні, не був взагалі.

36. Хто є автором періпла, в якому згадується апойкія Гавань Істріан:

1. Псевдо Скимн
2. Аріан
3. Ібн-Фадлан

37. Підземний палеонтологічний заповідник печери «Заповідна»

знаходиться:

2. У селі Орловка Ізмаїльського району
2. у Біляєвському районі
3. на Молдованці в Одесі

38. На Жеваховій горі в Одесі розташовувалося:

1. Античне святилище на честь Деметри та Аполлону.
2. Козацьке селище XVIII ст.
3. Маяк середньовічної Джинестри.

39. Перший відомий народ під окремою самоназвою на теренах України

це:

1. Кімерійці
2. Половці
3. Ногайці

40. Дарій ходив в похід проти:

1. кімерійців
2. скифів
3. сарматів

41. Зона «Порто-Франко» в Одесі появилася за часів правління:

1. Рішел'є
2. Ланжерона
3. Воронцова

42. «Довга могила» - так козаки називали:

1. Жевахову гору на берегах Одеської затоки
2. Залізну гору на Дунаї
3. Гранітну гору на Дністровському лимані.

43. Офіційно прийнята дата заснування Одеси:

1. 27 травня 1794 р
2. 22 серпня 1794 р.
3. 10 квітня 1944 р.

44. У XIV ст. в місті Білгород на Дністрі було страчено святого...

1. Валерія Блаженного .
2. Іоанна Трапезундського.
3. Василя Нового.

45. Античні міста на берегах Дністровського лиману називалися:

1. Гераклея таПантикапей
2. Борисфен та Ольвія
3. Тіра та Ніконій

46 Камр-ал-Кум перекладається з тюркської як:

1. Вороже подвір'я
2. Каштанові піски
3. Стоянка відпочинку

47. Назвою античного поселення на теренах сучасної Одеси була:

1. Скопели
2. Гавань Істріан
3. Одесос

48. Згідно пам'ятних закладних плит зі стін Булгород-Дністровської фортеці, до її будівництва причетні:

1. Молдавські господарі: Стефан II, Олександр I та Стефан III.
2. Турецькі султани: Селім VI, Баязид I, Мурад IV.
3. Генуезські консули: Джакомо Пьяченца, Карло Ломеліні, Амброджио ди Негри.

49. Вставте необхідне прізвище у строку із вірша О. С. Пушкіна: «Одессу звучними стихами мой друг .... описал».

1. Волконский.
2. Туманский.
3. Войнович.
4. Дерибас.

50. Який район одеських катакомб має найдавнішу дату, з відкритих на даний час:

1. Тарасови катакомби (1796 р.).
2. Катакомби на вул. Буніна (1813 р.).
3. Район «Дерев'яні ворота» у Нерубайському (1840 р.).

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. В чому полягає суть теорії «генераторів народів»?
2. Скільки осередків міграційних хвиль налічується на теренах Євразії?

3. Коли і завдяки яким процесам був сформований сучасний тип географічної зональності Українських земель?
4. Хто є автором концепції «географічного детермінізму» і в чому її суть?
5. Коли і завдяки яким процесам був сформований естуарій сучасного Дністровського лиману?
6. Які археологічні та геологічні ознаки доводять наявність трансгресій та регресій рівня Чорного моря за останні 10 тис років.
7. Розкрийте термін «дунайський замок».
8. Розкрийте роль річкових переправ Північно-Західного Причорномор'я у міграційних маршрутах народів Євразії.
9. Палеоантропологічні знахідки проф. Нордмана в одеських та Нерубайських печерах.
10. Відкриття печери «Заповідна» та її дослідження.
11. Надайте хронологічні межі неоліту та енеоліту.
12. З якою археологічною культурою дослідники пов'язують походження колеса?
13. Які матеріальні ознаки усатівської культури? Яку ланку вона займає у демографічній картині пізнього енеоліту півдня України (її відношення до трипілля)?
14. З чим Ви пов'яжете розташування неолітичних поселень Маяки та Залізна Гора саме на річкових переправах?
15. Яких відомих одеських дослідників епохи неоліту и енеоліту Ви знаєте?
16. З строк якого твору давньої літератури ми знаємо про назву народу «кіммерійці»?
17. Розкрийте значення терміну «номад». Якій з народів, пришлих до причорноморського степу, відносився до перших номадів?
18. Які основні версії напрямку та кількості маршрутів армії царя Дарія існують у сучасній науці?

19. Де розташовувалася т.з. «Гетська пустеля» і хто з античних авторів про неї згадує?
20. Надайте ознаки матеріальної культури фракійського гальштадту.
21. Якім часом датується поява на Дністровському лимані апойкій Тіра та Ніконій? До якого часу вони проіснували?
22. В якому з античних міст Північно-Західного Причорномор'я існувала вексиліяція римських легіонів?
23. Фракійський елемент був присутній на яких поселеннях та містах давніх греків у означеному регіоні?
24. Завдяки якому писемному джерелу ми знаємо про існування Гавані Істріан?
25. Якім часом датується існування колонії Гавань Істріан на теренах сучасної Одеси?
26. Назвіть три основні давньогрецькі колонії, що відомі з писемних та археологічних джерел на берегах сучасної Одеської затоки?
27. Коли відбулася поява готських племен у Північно-Західному Причорномор'ї, «готські війни» та походи по Нижньому Дністру?
28. Як довго влада Ногая панувала у Північно-Західному Причорномор'ї?
29. Охарактеризуйте хід італійської колонізації Північно-Західного Причорномор'я.
30. Окреслите основні етапи експансії Литви на південь сучасної Одеської області.
31. У зв'язку з якими військово-політичними подіями Дунай-Дністровське межиріччя опинилося під владою Молдавського воєводства?
32. Назвіть дві дати, в які турецькій султан Баязид II захопив молдавські фортеці Кілія та Білгород.
33. Перелічите османські міста-фортеці, які були засновані (чи перейменовані) нами на теренах Північно-Західного Причорномор'я.
34. У якому році відбулася перша атака османів на фортецю Білгород? З якими міжнародними подіями цей напад пов'язаний?

35. У якому році відбувся морській похід ескадри Темір-Кая? Які місто чорноморського узбережжя постраждали?
36. З якого часу можна говорити про існування укріплень при Ізмаїлі на Нижньому Дунаї?
37. В якому році турки розпочали відновлювані роботи у місті Хаджибей на теренах сучасної Одеси?
38. Назвіть причини, які призвели до початку другої русько-турецької війни (1788-1791 рр.).
39. Як бойові дії другої війни з турками, розгортались на теренах сучасної Одеської області.
40. Як і коли проходив штурм фортеці Єні-Дун'я при місті Хаджибей.
41. Які офіційні розпорядження з боку імператриці сприяли заступанню російського міста на південному березі сучасної Одеської затоки?
42. Надайте характеристику правлінню Рішел'є в Одесі.
43. Які основні досягнення були здійснені в Одесі за часів правління Ланжерона?
44. Надайте версії причин згідно яких англо-французька ескадра почала атаку на Одесу?
45. Які архітектурні школи працювали в Одесі в другій пол. ХІХ ст. (надайте приклади)?

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Історія Хаджибея (Одеси) в працях дослідників ХІХ – ХХ ст.: хрестоматія. Одеса : Екологія, 2015. 222 с.
2. Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я. Одеса: Чорномор'я, 2018. 312 с.
3. Тютюнджи М., Красножон А. В. Місто Ізмаїл та його фортифікація (за джерелами ХVІ-ХІХ ст.). Одеса: Чорномор'я, 2019. 584 с.

Допоміжна

1. Бабич А. В. Евреи в подполье (Евреи в партизанском и подпольном движении на территории Одессы и Одесской области): докум. исследов. Одесса, 2013. 70 с.
2. Бабич А. В. Одесса 1941-1944 Пережить оккупацию. Одесса: Черноморье, 2020. 592 с.
3. Добролюбский А. Археология подземной Одессы // Дерибасовская – Ришельевская». Одесский альманах. No 3 (90), 2022. С. 30-43.
4. Красножон А. В. Архитектурные и конструктивные признаки датировки Бендерского оборонительного комплекса XVI-XVIII вв. Cultural heritage: research, valorization, promotion: International scientific conference (Edition XII). Chisinau, May 28-29, 2020. P. 44.
5. Красножон А. В. Гуситський слід в укріпленнях Білгорода // Scriptorium nostrum. № 1 (10). Херсон, 2018. С. 74-88.
6. Иванова С. В., Красножон А. В. Дослідження на Приморському бульварі в Одесі в 2021 р. // Археологічні дослідження в Україні. Київ: ІА НАНУ, 2022. С. 166-168.
7. Красножон А. В. Дослідження на території Білгород-Дністровської фортеці. Археологічні дослідження в Україні 2017. Київ: ІА НАН України, 2019. С. 179-182.
8. Красножон А. В. Ізмаїл на плані Кауффера 1797 р. // Східний Світ: НАНУ, Інститут Сходознавства Кримського. № 1. Київ, 2022. С. 33-43.
9. Красножон А.В. Історична топографія фортеці та міста Аккерман у 1770-1773 рр. // Чорноморська минувшина. Вип. 11. ОНУ, 2016. С. 16-24.
10. Красножон А.В. Крепостной ансамбль Хаджибея: время основания и строительная периодизация. Stratum plus. №5, 2011 С. 55-72.
11. Красножон А.В., Тютюнджи М. Місто Ізмаїл та його фортифікація (за джерелами XVI-XIX ст.). Одеса: Чорномор'я, 2019. 584 с.
12. Красножон А. В. Монкастро на мапі з Codex Latinus Parisinus 7239 // Libra : збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків /

під ред. І. В. Немченко. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. С. 118-133

13. Добролюбский А. О., Гизер С. Н. Опыт историко-археологического исследования турецкого Измаила // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах Вип.28. Одеса: Друкарський дім, 2020. С. 32-45.

14. Красножон А.В. Относительная хронология Белгород-Днестровской крепости. Сугдейский сборник. № IV. Киев-Судак: Горобец, 2010. С. 48-70.

15. Середа О. Г. Аджидере – Овідіополь: економічний фактор заснування і розвитку населеного пункту. // Нариси з історії освоєння Південної України XV-XVIII ст.: колективна монографія /за ред. О.Репана; Укр. ін-т. нац. пам'яті. Київ: К.І.С., 2020. С. 181-192.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ПНПУ імені К.Д. Ушинського. URL:<http://library.pdpu.edu.ua>
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: офіційний вебсайт. URL:<http://www.nbuv.gov.ua>.
3. Пам'ять Одеси URL:<http://memory.od.ua/>
4. Сайт з історії Одеси URL:<http://www.tudoy-sudoy.od.ua/pro-istorii-i-odessu/history-odessa.html>
5. Офіційний сайт історії Одеси: URL:<http://www.odessa.ua/departments/6334>
6. Свирская В., Хэмфри К. Одесса: «скользкий» город или ускользящий космополитизм. Acta Eurasica. (№1, 2007 г.) URL:http://www.eavest.ru/magasin/artikelen/2007-1_skv.htm